Mészáros András: Trianon értelmezését nem szabad átengedni a politikusoknak és az ideológusaiknak

2020. június 3. szerda - 11:15

A zűrzavaros idők különböző eszméiről, eszményeiről, ezek hétköznapokra gyakorolt hatásáról, a szlovákok és magyarok Trianon-felfogásáról beszélgettünk Mészáros Andrással, a pozsonyi Comenius Egyetem oktatójával.

BUMM-INTERJÚ

Benne volt a 20. század elején a Kárpát-medence levegőjében, hogy nagy változások várhatóak a régióban? Milyen filozófiai irányzatok terjedtek el Felső-Magyarországon a századfordulón? Ezek milyen hatással voltak a közgondolkodásra az első világháború előtt?

Mivel nem vagyok történész, és nem kívánok általános, vagyis semmitmondó választ adni, ezért a tudománytörténet és az irodalomtörténet szemszögéből közelíteném meg ezt a kérdést.

Két példával szeretnék élni. Az egyik Freud pszichoanalitikus tudat-értelmezése. Mégpedig az elfojtás elmélete valamint a tudat rétegezettségének és a tudatalatti szerepének a felfogása. Nagyon röviden az, hogy a megoldatlan problémáinkat elnyomjuk és szublimáljuk, de azok előbb vagy utóbb feltörnek, valamint az, hogy a racionalitás alatt meghúzódik egy olyan világ, amelyben olyan rejtett összefüggések munkálkodnak, amelyeket nem mindig tudunk ellenőrzés alatt tartani. Nos – megkockáztatva a probléma rövidre zárásának a vádját – a Monarchiában is valamilyen hasonló helyzet volt. A felszín alatt, amelynek operett-jellege volt, nagyon kemény gazdasági, politikai, nacionális és egyéb feszültségek halmozódtak fel. Ezeket aztán az első világháború és az azt követő időszak felszínre dobta.

A második példám Stefan Zweig híres műve, a "Die Welt aus Gestern", amelyikben Zweig megnevezi a letűnt régi világ vonásait. Első sorban azt, hogy az a biztonságra és az állandóságra esküdött, valamilyen nemzetekfeletti kultúrát hozott létre, valamint az egyén szabadságát preferálta. Nos, mindez a háború után megszűnt: az állandóság helyett a bizonytalanság, a nemzetekfeletti helyett a nacionalizmus, az egyén szabadsága helyett pedig a tömegek irracionális hangulat vette át a terepet.

Az első világháború mennyiben alakította át az emberek világnézetét?

Ha megmaradok a Zweig-féle értelmezés mellett, akkor első sorban az, hogy a régi világnak (amelyet a hosszú 19. századnak neveztek) vége lett. Hiszen annak a századnak az egyik fő témája mind az elméletekben, mind a politikai történésekben, a szabadság volt. Az a szabadság, amelyiknek a Monarchiában megszabott keretei voltak, vagyis kiszámítható volt.

Az új világ már kiszámíthatatlan lett. Ennek hátterében persze ott voltak a háború borzalmai, valamint az, hogy a tömegpusztításnak egy olyan, eddig ismeretlen méretei jelentek meg, amelyek a humanitás (mint az említett század másik nagy témájának) a végét jelentették. Ezzel eltűnt az egyén és a személyiség, és a történelem színpadára léptek a tömegek. Gondolhatunk akár az orosz bolsevizmusra vagy a német fasizmusra, hiszen mindkét rendszer a tömeget emelte ki alapértékként. A tömegek lélektanáról ekkor több elmélet is született. És nem csak a tömegek lélektanáról, hanem arról is, hogy a történelem szubjektumainak mozgató ereje nem az értékekben, hanem a biologikumban rejlik.

No és ne felejtsük el, hogy már a háború is a nacionalizmusra épített. Mindegyik hadsereg tábori misén vett részt a harc előtt, ahol a lelkészek isten áldását kérték a fegyverekre a másik nemzet ellen. Nem is kellett sok idő arra, hogy az elsőt kövesse a második világháború.

Istent hívta mindkét fél segítségül, de ő csak az egyik oldalt segíthette győzelemhez. A másik oldalon ezt Isten csapásaként élték meg?

Dehogy. Csak azokat, akik felszólaltak az ilyen gyakorlat ellen, és nem szívlelték a felszított nacionalizmust, kikiáltották nemzetárulóknak. Ismert és gyakori modell manapság is.

A háború vége után következő zűrzavaros időszakban a különböző eszmék is összecsaptak. Milyen törésvonalak alakultak ki? Hogy hatott mindez a hétköznapi emberekre?

Mivel krízishelyzet volt mindenütt, mindenki gyors megoldást óhajtott. A gyors megoldások pedig kedveztek a demagógiának és a demagógoknak. Ezért születtek olyan magyarázatok, amelyek éppen a tömegek elvárásait célozták meg.

A felszított nacionalizmus révén mindez leszűkült nemzetállami szintre, és újabb konfliktusokat szült. A felszínen ugyan ez a bolsevizmus és a "hagyományos" nemzeti értékek összeütközéseként mutatkozott meg főként a háború után közvetlenül és a hitleri diktatúra fellépéséig. Utána azonban kiderült, hogy nem erről van szó. Ezt ugyan egy ideig elfedte még a spanyol polgárháború, de már az is megmutatta, hogy nagyhatalmi érdekekről van szó, és a szovjet-orosz bolsevizmus sem más, mint a nagyorosz birodalmi érdek kifejeződése. Az ún. köznapi emberek ezt nem vették/vehették észre, ezért maradt számukra a "fecsegő felszín".

A magyar Tanácsköztársaságot is a nacionalizmus egy fajtájának tekintették nyugaton, ami nyilván összefüggött az északi hadjárattal is, pedig annak is fő célja a szlovák Tanácsköztársaság létrehozása volt. Tehát mintha keveredtek volna az eszmék vagy mindenki a saját szemüvegén keresztül látta a világot?

Az eszméknek van egy kellemetlen tulajdonságuk: Amikor megvalósítjuk őket – pontosabban, úgy gondoljuk, hogy bevittük őket a gyakorlatba – elveszítik szűzies tisztaságukat és ellentmondásmentességüket. Olyanná válnak, mint a köznapi élet: már nem egyértelműek. És főként, akkor, amikor az eszmék fontosabbak, mint maga az ember, akkor embertelen cselekedeteket vonnak maguk után.

A dilemma az, hogy mit részesítünk előnyben: az embert, vagy az eszmét, pontosabban, az eszményt. Ugyanis a fő probléma ez: az eszmék eszményekké válnak. Az eszmék meglehetnek önmagukban, de az eszmények megvalósításért kiáltanak. És mindig akadnak prófétáik, akik ezt végre is akarják hajtani.

A szlovákok a magyaroktól való elszakadás után a csehekkel alkottak közös államot, de mennyire voltak elégedettek ezekkel a fejleményekkel?

Itt is ütköztek az eszmények és a valóság. Gondoljunk bele abba, hogy a volt Felső-Magyarország fő kulturális törésvonala a katolikus - evangélikus szembenállás mentén húzódott. Az evangélikusok (nemcsak felekezeti, hanem kulturális-nyelvi szinten is) a csehekkel érezték testvéreknek magukat, a katolikusok viszont autonómiát akartak. Nem véletlen, hogy a müncheni egyezmény után megalakult Szlovák állam élén katolikus pap állt.

Sőt, a mai Szlovákia politikai-ideológiai térképén máig kimutathatók ezek a különbségek, amelyek a demokráciához való viszonyt is kifejezik. Ehhez tudni kell, hogy az evangélikus egyház főként a volt Felső-Magyarország németek lakta területein volt hegemón helyzetben, vagyis a múlt belenyúl a jelenbe.

Ezt mindannyian tapasztaljuk… A szlovákiai magyarság pár hónap alatt fölérendelt helyzetből alárendelt helyzetben találta magát. Hogy tudta ezt feldolgozni?

Statisztikát most nem hozok fel arról, hogy hányan nem esküdtek fel az új államalakulatra, és költöztek át Magyarországra. Mást említenék. Felső-Magyarország legalább háromnyelvű és három-kultúrájú országrész volt, ahol ezt a helyzetet az emberek a saját bőrükön érezték és élték meg. Természetesnek vették. A sokk azzal következett be, hogy ezt egynyelvűvé és monokultúrájúvá kellett változtatniuk.

A pozsonyi Evangélikus Teológiai Akadémia egyik jeles tanára, aki a Szepességből, német környezetből származott, és Trianon előtt konzekvensen Szelényi Ödönnek hívta magát, Magyarországra való átköltözése után, belevetve az új környezetbe, az újabb könyvét – tiltakozásként – németül írta meg, és úgy írta alá magát, hogy Edmund Szelényi. Vajon miért?

Más: Az alárendelt helyzet attól is függ, hogy az demokratikus vagy nem demokratikus viszonyok között valósul meg. Ezt sem kívánom túlragozni, de történészek a megmondhatói, hogyan élte meg az itteni magyarság a Horthy katonái által történt visszafoglalást.

A Klebelsberg-féle kultúrfölény elképzelés mennyire sugárzott át Csehszlovákiába?

Nem tanulmányoztam ezt a kérdést, mivel a kutatási területem és időszakom főként a volt Felső-Magyarországra és a hosszú 19. századra terjed ki, de azt tudom, hogy annak a gyakorlatnak az elméleti alapjai fellelhetők nálunk. Mégpedig abban a felfogásban, amelyet két pozsonyi tanár, Böhm Károly és Schneller István fogalmazott meg.

Ennek a lényege az hogy a "van" és a "kell" világának kapcsolatában a "kell", vagyis az értékek világa a fontosabb. Ezt az elméletet aztán személyes tanári működésük révén átvitték a kolozsvári egyetemre, és egy jelentős tradíciót alapoztak meg. Ebből indul ki a transzszilvanizmus elmélete is. No és ebbe a vonulatba tartozik az előbb említett Szelényi is, aki az új idealizmus hatására eljutott a másik jelentős, két háború közötti időszak Magyarországán leghatásosabb irányzatához, az eszmetörténethez. A Klebelsberg-féle gyakorlat erre támaszkodott.

Mennyire vált a múlt részévé Trianon? Az elmúlt 100 év alatt milyen emlékezési fázisokon ment át a szlovák és a magyar közgondolkodás?

Nem létezik önmagában vett múlt. Ha figyelmen kívül hagyom a huszadik és huszonegyedik századi időfelfogásokat, és azokon belül a szociális idő-értelmezéseket, amelyek a fenomenológiától az egzisztenciális filozófián át a különböző szociológiai időmodelleken át egészen a humán tudományok időértelmezéséig terjednek, és csak a köznapi időérzékeléshez legközelebb álló, Szent Ágoston-féle időképet tekintem, akkor – mint Szent Ágoston – azt kell mondanom, hogy a múlt az emlékeimben létezik.

Így van ez a társadalmi emlékezetben levő múlttal is. Az pedig mindig erősen át van itatva a jelen-képpel. Vagyis azzal, hogy egy nemzet a saját jelenét hogyan szemléli. Rendkívüli leegyszerűsítéssel, de ugyanakkor rengeteg példával illusztrálhatóan azt mondom, hogy a szlovák közgondolkodás a jelent vetíti vissza a múltba, a magyar pedig a múltat prolongálja a jelenbe.

Nagyon konkrét példákkal élve: A szlovák a 18. vagy a 19. századi felső-magyarországi történésekről úgy beszél, mintha azok Szlovákiában, a pozsonyiakról pedig úgy, mintha Bratislavában történtek volna. Pedig hát Szlovákia akkor még nem létezett, Bratislava pedig szlovákul Prešporok volt (német többséggel). Trianon neki - ha egyáltalán tud róla (inkább nem tud, de miért is tudna?) - nem létezik. Vagy ha valami véletlen folytán igen, akkor úgy, mint a saját államiság kiinduló pontja.

És a magyar? A Magas-Tátrában járva és Poprádra elvetődve felháborodik azon, hogy miért nem tudnak az ott élők magyarul, hiszen az Magyarországhoz tartozott valamikor. Ő a jelenlegi egynyelvű Magyarországot vetíti rá a valamikori soknyelvű Felső-Magyarországra. Nagyon jó elemzését adta ennek a kérdésnek Szarka László a múlt szombati Új Szóban megjelent írásában a magyarosított helységnevek kapcsán – ahogy azok a Trianon-emlékművön megjelennek.

Ami a két emlékezést összekapcsolja, az az idealizálás és a leegyszerűsítés. Valamint a történelmi múlt nagymérvű nem-ismerete és ideologizálása. Mert ha nem így lenne, akkor magyar nemzettársaink, akik Trianont a legnagyobb történelmi traumának tartják, és a történelmi Nagy Magyarországot kívánják vissza, tudnák azt is, hogy az a Magyarország 1526 óta nem létezett. Vagy ha igen, akkor a Habsburgok égisze alatt. A kiegyezés utáni Magyarország sem volt önálló, mert a Monarchia részeként tűnt el. De annak a segítségével maradt is fenn legalább az első világháború végéig. Vagyis azok, akik a magyarokat ért minden rossz miatt a Habsburgokat okolják, be kellene, hogy lássák, ők hoztak át bennünket a modern Európába. És ők tartották fenn azt a Magyarországot, amelyikben a magyarság számbeli kisebbségben volt.

A probléma az, hogy Trianon (különböző okokból) sokáig tabuizálódott, utána pedig az aktuális politika uszályába került. Két mód arra, hogy ne lássunk tisztán ebben a kérdésben. Ez egy rendkívül bonyolult kérdéskör, és éppen ezért nem szabad átengedni a politikusoknak és az ideológusaiknak. Trianonról azok beszéljenek, akik a megelőző korszakot is látják és ismerik a maga összetettségében! Mindkét oldalon.

(bumm, ccs)